

Entre la informació i la propaganda. Premsa en la guerra civil espanyola (1936-1939)

Josep M. Figueres

Universitat Autònoma de Barcelona

Introducció

D'una banda, volem sintetitzar conclusions d'altres treballs nostres,¹ i que el present esquema ofereixi no només les conclusions dels treballs que fins avui hem desenvolupat sobre la comunicació en la Guerra Civil, sinó també remarcar trets de conjunt del periodisme escrit a Catalunya. Igualment volem aportar una reflexió i interpretació arran de la recent bibliografia, acarada amb una lectura hemerogràfica que permeti fer una anàlisi més fina del paper dels mitjans escrits durant la Guerra Civil espanyola a Catalunya i que vagi més enllà dels tòpics, segons els quals, atès que eren simple propaganda governamental, no aporten noves dades sobre el conflicte si no és el coneixement per part de la societat, esdevenen simplement un entorn auxiliar en comptes de

ser un entorn de referència o prioritari quant a la cerca de notícies, a causa de presència constant de la censura, etc. Els mitjans seguiran el comportament de la societat oral,² com la ràdio i el míting, per exemple, però el periodisme excel·lirà en la ràdio, el cinema i la premsa.

Marc periodístic

Per estudiar l'aixecament militar i el seu sufocament per part de les forces d'ordre públic que depenien de la Generalitat, la posterior revolució social i la contrarevolució governamental després dels fets de Maig del 1937, el periodisme té un paper essencial en la conformació de l'opinió pública. Certament la premsa, davant la poca incidència en clau informativa dels altres mitjans (cinema, ràdio, cartells...) és encara determinant. I més a causa dels escassos estudis sobre la importantíssima relació oral de la població, com demostren les tertúlies en casinos i ateneus, les homilies a l'església, les converses quotidianes en petits grups –a la taverna, al vespre prenent la fresca... Naturalment, aquesta oralitat s'estroncarà. Els cartells de «les parets escolten», el tenebrós Servicio de Información Militar i altres elements obstaculitzadors de la llibertat oral faran que hom parli només en la seguretat de les sales d'estar o dels menjadors en el marc de les encara tradicionals visites familiars setmanals que per a la societat eren una forma ineludible de relació social.

Estudiar la premsa ha de ser important per conèixer amb més precisió les característiques i les interpretacions de les raons del conflicte des de la llum de la imatge. Ara que s'ha trencat el virginal vel de les idealitzacions, els reduccionismes i els tòpics, potser es podrà avançar en el coneixement precís, per exemple sobre la persecució religiosa i social de la FAI, com a consigna programada i atida per la premsa. Sobre això, podríem apuntar com a hipòtesi que les il·lustracions de *L'Esquella*, tot i que algunes siguin dels admirats Tísner i Calders, no deixen de promoure el foc que, abrandat, cremarà esglésies i capelles fins a liquidar absolutament altars, escultures, etc., del barroc i, si haguesin pogut, fins i tot del romànic. En la introducció de l'esmentat setmanari en facsímil, Josep Fontana indica:³ «Res d'una qualitat semblant no es va produir en l'altre cantó. I no penso que sigui per casualitat». Els dibuixos tenen qualitat, però segons un estudi sobre la «inversió simbòlica» de la qual parla Hilari Ragner, es crema l'església per purificar-la atès que no està amb el «poble», seria més contundent dir: es crema l'entorn, com s'assassina el protagonista, per abolir-ne fins i tot el record.

La il·lustració té pes en una societat acostumada a l'impacte gràfic. El gener del 1937, cinc mesos abans del maig que enfonsarà els anarquistes, una caricatura de Bardasano al diari *Ahora* de Madrid mostra un puny que esclafa una granota. El text diu: «Así hay que aplastarlos». Al peu, simplement: «POUM». Tornem a Barcelona, a l'esmentada *L'Esquella* dels primers moments de l'agost mortífer, quan la persecució era al seu apogeu. Mirem les il·lustracions on apareixen temàtiques, diguem-ne religioses. En seria un perfecte exemple la portada del número 2.977, de 21 d'agost, d'Avel·lí Artís, on es pot contemplar una creu de pedra immensa al peu de la qual hi ha uns militars i uns clergues que desapareixen. La llegenda diu: «Sota el signe de la creu». A la pàgina 5, un clergue, gros com un bocoi, degut a Martí Bas, dialoga amb un alemany, casc en punxa; el peu diu: «50 dies d'indulgència per cada obrer que assassineu i als que quedin els aplicarem la Inquisició». A la pàgina 12, un tercet: un soldat, un carlí amb la boina orlada i un capellà amb birret, que corren amb peus que no toquen a terra. La ploma és d'Escobar, i la llegenda diu: «Fugim, fugim! Ara els qui reparteixen hòsties són ells!». A sota, una altra il·lustració, un capellà que ha penjat els hàbits a la branca d'un arbre i du un fusell a la mà. A la pàgina 13, és més clara la intenció: un mapa de la península Ibèrica, amb uns milicians que desapareixen contra un soldat, un capellà i un carlí que fugen. El mateix Escobar ho acaba d'adobar a la darrera pàgina, també en color, on, damunt d'una bota que ocupa tota la pàgina, la contraportada, com a símbol del despotisme hi apareix la trilogia ja vista -soldat, carlí i clergue- desapareixent trets. La llegenda és ben nítida: «Això s'enfonsa»⁴.

De disset il·lustracions, cinc són contra l'Església. De tres pàgines senceres, dues tenen la mateixa temàtica. Suggestiu que l'acció no és innocent: els acudits connoten un missatge determinant que trasllada les orientacions que la FAI donava als grups de xoc o d'incontrolats, com se'ls coneixia, o «cotxe fantasma», per als pobres ciutadans que miraven la revolució, en l'afortunada expressió de Víctor Alba, «entre visillos» o, com sintetitza Francesc Roca, «mai una minoria perseguí una majoria tant dur com en aquests moments». L'emblemàtic arriba fins avui. A l'antologia *Dibuixos de guerra* que l'expert en humor català Lluís Solà va editar,⁵ al peu de la il·lustració «Sota el signe de la creu», hi afegeix com a «aclariment»: «Durant els dies de descontrol que van seguir a l'inici de la guerra, hi va haver alguns capellans que, fusell en mà, van defensar les seves esglésies». No coneixem un sol cas de capellans que, armats o no, defensessin els temples tan injustament destruïts, cremats. Ni en el convent de la Diagonal lluitaren, foren només revoltats els qui, el dia 20, dispararen des d'allà. L'error, diguem-ho així, ha fet fortuna. A *Tierra y libertad*, film d'èxit de Loach, la imatge del capellà armat, torna, erròniament, a aparèixer. El clergat català fou víctima i no botxí. Això no vol dir que, després de la Guerra, els Gomà en fossin legió i els Vidal i Barraquer minoria, i que ens trobem amb religiosos cruels i venjatius, que denunciaven, que no donen avals i que, fins i tot, actuen violentament en els camps de concentració del franquisme; cal veure que aquesta actitud és posterior a la matança. Situar els esdeveniments en el seu moment és imprescindible per fer-ne l'anàlisi.

A la premsa, doncs, no apareixen missatges inoquos ni és simplement la censura la que no deixa sortir segons què. Els continguts poden ser eloqüents per la seva contundència, ja que en aquest cas abasten unes finalitats de conformació d'una nova societat amb l'Església desapareguda. Si els anarquistes radicals prenen l'embranchida, els moderats, com Joan Peiró des de *Llibertat* de Mataró,⁶ ho criticaven, mentre que els comunistes simplement ho podien acceptar i els nacionalistes republicans, la majoria social, amb els lligaires exiliats o amagats, havien de callar. Si Companys va permetre el desordre com a mal menor o simplement el va acceptar com a presoner en una gàbia d'or, –no ho coneixem prou–, en totes les incidències relacionades amb la història política i la història social hauríem de tenir una exigència per ampliar les fonts. Un episodi determinant com els fets de Maig ha estat focalitzat, l'any 2007, data del seu aniversari, en diversos estudis que arriben a conclusions ben diferents i tots aquests argumenten amb aparat documental i testimonial les conclusions a què volen arribar. La premsa comença a ser vista, doncs, no només com una parca obtenció de dades, sinó més aviat com a instrument de projecció social en la construcció d'un imaginari col·lectiu al costat dels altres elements

comunicatius –del cromó al segell, de la postal al cartell, de la ràdio al míting– i, per tant, ara s'utilitza plenament en tots els estudis sobre el període. Disposar de nous recursos esdevé una labor essencial, atesa la gran quantitat de mistificacions sobre la Guerra Civil.

Durant la Guerra, en una primera fase, tots els partits intenten disposar de veu pròpia. Aleshores es produeix una etapa que va des del juliol fins a mitjan del 1937, en la qual hi ha un esclat informatiu extraordinari, una explosió de cartells⁷ que serà seguida per les noves capçaleres i tribunes que, entre altres conseqüències, faran que sigui l'únic moment de la història moderna i contemporània de Catalunya en què hi haurà més capçaleres en llengua catalana que en llengua castellana. Concretament, l'any 1937 hi ha 34 diaris en català per 28 en castellà i, l'any 1938, 24 en català per 17 en castellà. Una altra cosa eren els tiratges: només uns pocs diaris, com *La Vanguardia*, *La Solidaridad*, *El Diluvio*, tenien més de la meitat del total. Tots tres en castellà. ERC disposava de vuit⁸ diaris i una bona colla de setmanaris, els comitès obrers, els quals, no estant vinculats a l'anarquisme en el poder, seran els principals impulsors de nous periòdics, també en català.

Després de la Guerra el conflicte també fou traslladat als mitjans escrits. Per a uns els combats de la ploma seguiren en la nova premsa oficial del franquisme i ben controlada a la Catalunya ocupada, i a l'exterior, en la premsa de revolta dels derrotats militarment però no vençuts ideològicament en els països que, com Mèxic, França o Xile, acolliren refugiats. Els vençuts maldaren per articular una memòria de resistència, de coneixement davant la desintegració que el poder franquista feia de la ideologia republicana amb el control absolut de l'ensenyament en els mitjans, de la vida oficial en la nova legislació del passat més recent. Les mentides eren servides amb safata, mentre que ningú no les discutia. Per exemple, s'afirmava que la ciutat havia estat destruïda pels rojos, en terminologia de l'època, mentre que tothom sabia que havia estat bombardejada pels mateixos franquistes. El silenci era general.

Si bé mitjans com el cinema⁹ tindran un impacte espectacular amb una notable dimensió del periodisme informatiu, representat, per exemple, en els documentals del front en sèries com *Espanya al Dia* de Laya Films i dels de sindicats com la CNT o del Govern central, serà en la premsa on hi haurà un contacte habitual amb la població. Amb l'inici del conflicte apareixen nous diaris i revistes i en desapareixen d'altres. A la taula següent ho podem veure pel que fa als diaris de Barcelona, però les dades serien igualment ampliables a comarques i també a les revistes, així es podria observar el gran abast del conflicte:

CAPÇALERA ORIGINAL:	NOVA CAPÇALERA:	ENTITAT OCUPANT:
1936:		
<i>El Correo Catalán</i>	<i>Avant - La Batalla</i>	Partit Obrer d'Unificació Marxista
<i>El Matí</i>	<i>Treball</i>	Partit Socialista Unificat de Catalunya
<i>L'Instant</i>	<i>Catalunya - CNT</i>	[CNT]
<i>Diario de Barcelona</i>	<i>Diari de Barcelona</i>	Estat Català - Comitè Obrer
<i>La Veu de Catalunya</i>		Generalitat/Comitè Obrer ® CNT
<i>La Noche</i>		CNT-FAI
<i>Diario de la Marina</i>		CNT
<i>La Vanguardia</i>		Generalitat - Comitè Obrer
<i>Las Noticias</i>		Comitè Obrer - UGT
<i>El Noticiero Universal</i>		Comitè Obrer
<i>El Día Gráfico</i>		Izquierda Revolucionaria
<i>El Mundo Deportivo</i>		Comitè Obrer
<i>Diario del Comercio</i>		Partit Federal Ibèric (PFI)
<i>Diario Mercantil</i>		Partit Federal Ibèric
1937:		
<i>La Rambla</i> (ERC)		Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya
<i>Diario del Comercio</i> (PFI)	<i>Diari de Catalunya</i>	Estat Català

La Guerra comporta la recuperació de tot tipus de recursos comunicatius. Per exemple, el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya recupera les auques. Grups de poesia com les Sagetes Roges la promouen amb versos que poetes com Pere Quart escriuen arran de la conquesta de Terol, en qualitat de textos sensibilitzadors i mobilitzadors. En la fotografia,¹⁰ tot i que poc present als diaris, hi haurà un dels vessants comunicatius més suggeridors. Els primers mesos de la Guerra, el Comissariat editarà l'àlbum *Visions de guerra i de reraguarda*, que serà la memòria, la crònica visual de la revolució. Autors internacionals i del país destacaran amb un suport institucional, tot i la manca de tribunes.

Els textos tenen una difusió enorme. Apareixen en revistes, diaris i llibres. Un exemple en seria *En dono fe...: Un any d'actuació en l'Espanya nacionalista*, d'Antonio Ruiz Vilaplana, amb traducció de Joaquim Vila Bisa. Fou publicat en nombrosos periòdics a través de la gestió del Comissariat, la qual podríem considerar com una bona agència literària per la intensitat i qualitat de la seva labor.¹¹

En l'antologia de *Contes de guerra i revolució*,¹² que recull contes de revistes setmanals, i mensuals: *Revista de Catalunya*, *Moments*, *Catalans!*, *Amic*,

Meridià, *Companya* i *Mirador*, veiem que la nòmina d'autors deixa constància de la vitalitat del periodisme cultural del moment. El fet palesa la premsa amb funció informativa i literària. Les cròniques culturals i les columnes d'opinió, més que les de reportatges de guerra, ens serien il·lustratives d'aquest periodisme cultural que domina sobre el de guerra, és a dir informatiu. Entre altres, serien prototipus en l'escala de les columnes d'opinió les de Rovira i Virgili a *La Humanitat*¹³ i, pel que fa a notes breus descriptives de la conjuntura, les d'Andreu Avel·lí Artís, «Sempronio», a *L'Accent de Barcelona*.¹⁴ Mentre que, de reportatges, insistim, no hi ha gaire producció pròpia, tot i que les cròniques hi són presents per la força que tenen de cara al lector. Alguna s'arriba a aplegar en un llibre; n'és un exemple *Catalans a Madrid: Impressions de viatge*¹⁵ de Jaume Miravittles, a cura de Víctor Castells. En aquest cas són articles que apareixen també a *La Humanitat*, com els de Rovira, i no a *La Publi*, com s'escriu a la reedició.

Informació i propaganda

Disposem de diverses monografies que ens glossen el valor de la informació com a propaganda, tot i que ens fixarem fonamentalment en el periodisme, del qual intentem oferir tota la bibliografia existent.¹⁶ Quan es va conèixer, la caiguda de Màlaga esdevingué un corrosiu per estimular la resistència i la reorganització. Mentre que la derrota de l'Ebre fou silenciada, ja que des de Catalunya era inviable cap resistència. Altres caigudes, amb pèrdues de ciutats com Terol o Bilbao, representaran el valor de la informació com a simple fet d'anar més enllà: si hom ha guanyat una ciutat, es guanyarà el conflicte. La informació, encara que sigui verídica, s'amaga pel valor de desmoralització que comporta. L'exageració caldrà que sigui vista amb prudència, atenent que la ràdio, oberta, immediatament pot ser l'eina que la rectifiqui i, aleshores, jugaria en contra. El cas del setge d'El Alcázar de Toledo, amb les constants reiteracions sobre la seva rendició, o la destrucció de Guernica són prou eloqüents. El treball¹⁷ d'Herbert R. Southwort, *La destrucción de Guernica: Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*, esdevé sens dubte el millor treball sobre el capítol,¹⁸ atès que ens detalla els esforços d'un bàndol per construir una mentida, i la dificultat a afermar-la a causa de l'existència dels corresponsals, tema recentment estudiat per Paul Preston.¹⁹

La propaganda ha estat, doncs, un dels aspectes més notables sobre els quals hom ha fixat la mirada acadèmica pel sentit de modificació de la realitat i d'influència social que comportà. Els treballs de Pizarroso, concretament el

darrer,²⁰ sobre l'aproximació que fa de l'estat de la qüestió amb una valoració i sistematització de la bibliografia especialitzada, fa que ens estalviem aquesta qüestió. A través de la ràdio, el cinema, els cartells i la fotografia ha estat molt estudiada en nombroses obres, de les quals remarcuem la darrera arran de l'exposició que sobre el tema es féu a Salamanca,²¹ així com la de Madrid, i per revistes, que van donar lloc a sengles obres, catàlegs amb estudis sobre el tema. A Catalunya no s'ha estudiat, però disposem d'una recent recuperació del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, amb obres com les de J. M. Solé i Sabaté i J. Villarroya, *Guerra i propaganda: Fotografies del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*, on figura una selecció de dues-centes fotografies de les gairebé sis mil imatges que es conserven a l'ANC, i l'obra col·lectiva dedicada al seu director, Jaume Miravittles, amb l'aportació d'una vintena d'especialistes coordinats per R. Pascuet i Enric Pujol.

Com ja hem escrit abans, l'acció pública del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya va més enllà de la simple divulgació com a concepte actual de «propaganda», entesa com a definició d'exageració o de persuasió (o manipulació) de les masses. Seria, en mots d'avui, més aviat una oficina de difusió o una agència institucional de publicitat al costat d'un organisme d'educació, cultura, abans que un organisme de propaganda com avui el considerem. Per ser pertinents, substituiríem la denominació de Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya per Centre de Comunicació, i la denominació actual s'hi acostaria.

Els canvis del periodisme

El periodisme té una profunda transformació a l'inici del conflicte, que afecta tots els àmbits de la comunicació escrita. A Barcelona, hi trobem 31 diaris i 32 setmanaris, tot i que caldria filar prim distribuint-los per anys, atès que molts periòdics només existeixen durant un període concret. Pel que fa a la sistematització dels diaris, sabem que l'any 1936, abans del fatídic juliol, n'apareixen a Catalunya 52; després del 19 de juliol arribaran fins als 62 i, el 1938, hauran baixat a 41 capçaleres.

Entre els fenòmens que cal consignar a partir del 19 i el 20 de juliol a Catalunya, hem d'assenyalar les incautacions, això és l'apropiació violenta del diari, com una de les primeres novetats. S'efectuen atès que es considera la premsa com un instrument d'influència en els nous àmbits de poder que pre-

nen els partits i per abastar una posició de rellevància en el nou moment en què es configura. Un segon fenomen molt rellevant és el de les col·lectivitacions, gens estudiades en la premsa, i que marcaran una dimensió de gestió per als treballadors, en uns quants casos concrets. Sigui com sigui, els mitjans ràpidament seran absorbits pels partits polítics o, directament, pel poder governamental. El Govern central ho farà amb *La Vanguardia*, i els sindicats, amb *Las Noticias* o *La Noche* –només per dir-ne alguns dels títols i com podem veure a la taula sintètica de les incautacions. Una tercera qüestió serà la transformació radical dels continguts. Tot i l'absència de noves rutines, el procés jeràrquic segueix igualment fix, encara que, a les revistes, sorgeixen espectaculars dissenys, noves presentacions i, fins i tot, en determinats casos, el canvi lingüístic, així com la presència també en revistes i esporàdicament en diaris, salvant *La Vanguardia*, d'imatges (fotografies i il·lustracions) i el canvi conceptual, és clar, que representa.

Durant tot el conflicte, a Barcelona i a comarques surten diaris en català i en castellà. Vegem les taules dels que surten l'any 1938. Són els següents:

Diaris de Barcelona en català, any 1938

<i>La Publicitat</i>	1922-1939	AC
<i>Treball</i>	1936-1939	PSUC
<i>Diari de Catalunya</i>	1937-1939	EC
<i>Full Of. del Dilluns</i>	1931-1939	indep.
<i>La Rambla</i>	1936-1939	PSUC
<i>Ultima Hora</i>	1935-1938	ERC
<i>La Humanitat</i>	1931-1939	ERC

TOTAL CAT: 7 diaris

Diaris de Barcelona en castellà:

<i>La Razón</i>	1928-1938	Radical
<i>Hoja del Lunes</i>	1926-1939	Indep.
<i>Solidaridad Obrera</i>	1916-1939	CNT
<i>La Noche</i>	1924-1939	CNT-FAI
<i>Renovación</i>	1906-1939	Radical
<i>El Día Gráfico</i>	1913-1939	IR
<i>Diario del Comercio</i>	1890-1939	PFI

<i>El Mundo Deportivo</i>		1929	Indep.
<i>Las Noticias</i>		1896-1939	UGT
<i>El Diluvio</i>		1858-1939	Rep. indep.
<i>La Vanguardia</i>		1881	rep. social.
<i>El Noticiero Universal</i>		1888-1985	Rep. social.
<i>CNT</i>		1938-1939	CNT
<i>Mañana</i>		1937-1939	PS(Á. Pestaña)

Total en castellà: 14 diaris

Total de publicacions: 21 diaris

Diaris de comarques, any 1938²²

<i>Vertical</i>	Sabadell	1937-1938	CAT	UGT
<i>El Dia</i>	Terrassa	1918-1939	CAT	PSUC
<i>L' Acció</i>	íd.	1933-1938	CAT	ERC
<i>Vida Nueva</i>	íd.	1936-1938	CAT	CNT
<i>Llibertat</i>	Mataró	1936-1939	CAT	CSP [CNT]
<i>FOCMI</i>	Igualada	1936-1939	CAT	Ajunt.
<i>Diario de Avisos</i>	Manresa	1896-1938	SPA	CO
<i>El Dia</i>	íd.	1929-1938	CAT	ERC
<i>UGT</i>	íd.	1937-1939	CAT	UGT
<i>But. del Comitè de Defensa Local</i>				
<i>Vilanova i la Geltrú</i>	1936-1939	CAT	CA	[CNT]
<i>Diari de Tarragona</i>	Tarragona	1932-1938	CAT	CNT
<i>19 de Juliol</i>	íd.	1938	CAT	Indep.
<i>Front Popular-</i>	<i>Llibertat</i> íd.	1936-1938	CAT	FA
<i>Diari de Reus</i>	Reus	1930-1939	CAT	CA
<i>El Poble</i>	Tortosa	1915-1938	CAT	ERC
<i>Lluita</i>	íd.	1936-1938	CAT	PSUC
<i>Acracia</i>	Lleida	1936-1938	SPA	CNT
<i>UHP</i>	íd.	1936-1938	SPA	PSUC/UGT
<i>L' Autonomista</i>	Girona	1920-1939	CAT	ERC
<i>Front</i>	íd.	1936-1939	CAT	PSUC/UGT

Total en català: 17

Total en castellà: 3

Total de publicacions: 20

Un ric panorama. Passem ara a veure aspectes genèrics del món intern del periodisme. Entre aquests, hauríem d'assenyalar:

Legalitat

Apareixen *de facto* unes noves coordenades a partir de les quals seran les forces polítiques les que prendran el repte de la informació, la qual serà oberta i sense control en un primer moment. Però ràpidament l'autoritat militar i l'autoritat central política, especialment des dels fets de Maig i de l'arribada del Govern central a Barcelona, imposarà el control militar i civil de la informació. Un control que, tot i l'aparença, no serà militarment gaire exigent.²³ Els blancs hi tornaran a ser presents, fins i tot en periòdics gens sospitosos de, diguem-ne, desviacionisme. L'anècdota que explica Joan Sariol Badia sobre la reunió a *La Vanguardia* i la posterior presa del diari per part dels carrabiners és prou il·lustrativa. Els qui manaven eren el general Hernández Sarabia i el subsecretari de Presidència, senyor Prat. Mentre que Vázquez Ocaña, director del rotatiu, acomplia les ordres.²⁴

La censura, les recollides de diaris, els blancs o negres o motlles ratllats,²⁵ els textos prohibits, etc., són habituals i es detecten a partir dels fets de Maig. El setmanari *Ferms* és recollit per la policia i el seu director, Ferran Piquer, és detingut. Mentre que en el *Diari de Barcelona* –ho explica²⁶ un dels redactors, Manuel Cruells– «tot és molt censurat». A partir dels fets de Maig, el diari *La Batalla*; setmanaris de comarques com *L'Espurna* de Girona; les ràdios del POUM, etc., seran prohibides *de facto*. Tarradellas declara que la Generalitat no hi té²⁷ res a veure.

Tanmateix, una anècdota ben explícita és la destitució desconeguda d'un cap de redacció de *La Humanitat*. Pere Mialet conserva al seu arxiu tota la documentació. El 12 de setembre de 1938, Roig i Givernau, en qualitat de director signa les seves responsabilitats i, l'endemà, signa la destitució per no haver publicat el discurs de Hitler. Havia parlat en portada només de la manifestació de l'Onze de Setembre i del discurs de Companys. Lluís –potser Lluís Capdevila– trameta una nota al director que motiva la fulminant destitució. Escriu:

«Amic Roig. Avui no publiquem el discurs d'Hitler. Potser serem els únics en no publicar-lo. L'explicació és la següent. De la censura varen comunicar que el discurs tenia de passar a consulta del Ministre i que no sabien si l'entregarien. Això va comunicar-ho a les dotze. Vàreig comunicar a

Mialet, que pel cas que arribés tard el discurs, jo tancaria a l'hora i faríem plana nova. Prop de les dues va arribar la Fabra [el despaxt de l'Agència Fabra] sense el discurs, no es va preguntar si el discurs vindria més tard o què havia passat; pel que després vàreig veure, tampoc es preguntà a l'Agència Espanya si vindria res. El cas es que vàrem tancar, sense el discurs. A tres quarts de tres, quan ja havia marxat Mialet i els linotipistes, va arribar el resum de l'Agència Espanya...»

Autors

La marxa a un exili primerenc (periodistes conservadors i no només franquistes, des de Pla fins a Sentís, de Sagarra a Lladó, Costa i Deu, etc.), haurien de desaparèixer d'escena si no volien acabar com els patrons o clergues o el periodista avançat, independent i crític amb la FAI, Josep M. Planes, que no era precisament un prototipus de periodista de la Lliga.²⁸ Disposem de poques memòries de periodistes que narrin les seves experiències en temps bèl·lics. De les obres en destaquen les de Teodor Garriga per al món radiofònic i, per a l'escrit,²⁹ les de Víctor Alba, Lluís Aymamí i Tísner; ben conegudes, tot i que escasses en dades sobre el periodisme durant la Guerra. No són habituals els records en la línia de Josep M. Lladó³⁰ o Marià Rubió i Tudurí.³¹

Tanmateix, els periodistes que l'any 1936 i el 1937 voldran veure el front són una legió. El 1938 serà una altra cosa, i molts simplement seran mobilitzats. Hem comentat que les cròniques no són abundoses, però tanmateix n'hi ha, especialment de caràcter literari o descriptiu. Hi ha, per exemple, la de Lluís Capdevila a *La Humanitat*, i la d'Agustí Cabruja a *L'Autonomista*. Tots els diaris envien redactors que, després, seran simplement soldats que trametran cròniques o notes havent estat mobilitzats. O bé seran periodistes mobilitzats que passaran a ser els redactors de les revistes del front, com Tísner en *Vèncer*, mentre que sempre s'enviaran comentaris i notes.

En la notable recopilació de Josep M. Casasús, *Periodisme que ha fet història*, dels vuitanta autors sobre la Guerra, n'hi ha nou, un dels quals és fotògraf (Centelles). Els comentaris d'opinió són de Carles Rahola, Rovira i Virgili, Nicolau d'Olwer, Ferran Soldevila i Lladó i Figueres, i els articles culturals i ambientals són de Pau Vila, C. A. Jordana i Sempronio. Les tribunes són cinc: *La Humanitat*, *La Publicitat*, *L'Autonomista*, *Meridià* i *Revista de Catalunya*. És a dir, plataformes nacionalistes i intel·lectuals.³² Els periodistes i els escriptors majoritàriament optaren per la causa republicana, i aquest fet es marca en el periodisme que fan: compromès i militant.

Capçaleres

Pràcticament totes, tret d'unes quantes d'obreres i catalanistes d'esquerres, seran modificades substancialment, encara que conservin la mateixa capçalera. Els subtítols seran prou eloqüents de la transformació. Vicenç Riera i Llorca explica³³ la incautació d'*El Matí* d'una forma contundent: «L'endemà [de l'ocupació] es va presentar a la impremta Pere Ardiaca: s'havia constituït el partit i l'havien nomenat director del diari. Vaig deixar la feina a mans seves. Amb la capçalera de *Treball* es va fer un dels diaris de més circulació a Catalunya, durant la Guerra. Mai no m'he explicat perquè es va procedir a la confiscació d'*El Matí*, que era l'òrgan d'un partit que feia la guerra amb la República».

S. Tavera reporta³⁴ que la *Solidaridad Obrera* té, entre els anys 1936 i el 1938, uns tiratges força alts, entre 50.000 i 100.000 exemplars, a diferència dels 20.000 i 30.000 d'anys anteriors. *Treball*, *La Vanguardia* i *La Humanitat* seran els diaris importants de Barcelona.³⁵ Tanmateix, a cada ciutat hi haurà diaris que seran hegemònics. El cas de *Llibertat*, a Mataró, o *L'Autonomista*,³⁶ a Girona, són exemples ben explícits de diaris locals principals a la seva ciutat, al marge dels diaris de Barcelona. Seguien l'esquema d'una circulació de premsa restringida i amb abastament propi.

Presentació

Segurament serà l'element més visible, gràcies a la nova iconografia que impregnarà les portades, al costat d'un lèxic nou que voldrà desterrar el parlar influenciat per la tradició eclesiàstica i conservadora. Així, voldrà fer patent l'existència d'una nova societat basada en l'igualitarisme, o sigui el tuteig, i el laïcisme, tots els grans valors del republicanisme. Tanmateix no hi haurà, però, una renovació, un canvi substancial en el disseny o en la maquetació, potser la presència de gravats o fotos de guerra, una titulació ajustada i el mateix laco-nisme, sovint, dels anys trenta. És clar que dominava un model de diari: l'informatiu. *Ultima Hora* en serà l'excepció, així com alguns números de *La Batalla*, amb una presentació dinàmica, agressiva, espectacular.

Com han estudiat Josep Ll. Gómez Mompart i Enric Marín, la Guerra significà un període en què, tot i la manca de paper, hi ha seccions que romanen inalterables com ara les de cinema o d'entreteniments, mentre que a les portades apareixen titulars de gran format: «Hi ha una reorientació dels models de premsa. En

aquest sentit, hom pot dir que el del diari informatiu-interpretatiu de la República passem a un diari informatiu-propagandístic durant la guerra.»³⁷

Contingut

Serà l'element més vistós del canvi profund del periodisme. Així, afectarà la finalitat ideològica, cultural i formativa, propagandística en molts casos, informativa amb les reserves de les censures que actuen, i finalista, atès que cada periòdic assumirà una subordinació absoluta al nou propietari, ara no econòmic, sinó polític. Els diaris seran un instrument més de la voluntat política dels nous propietaris: la classe política que assumeix el ple control social. El periodisme assumirà una dimensió molt específica. Cada mitja té el seu públic. Víctor Alba, redactor en cap de *Juventud Comunista. Órgano Central de la JCI (POUM)*, escriu a les seves memòries: «No recordo haver vist mai el setmanari en mans de ningú que no fos de les joventuts».³⁸

Hi haurà una notable presència de la imatge –fotografies, cartells, caricatures, etc.– al marge de la premsa diària, atès que la seva percepció és immediata i és la més eficaç com a vehicle propagandístic. I el mateix pel que fa a la ràdio, com a instrument adreçat a la propaganda interior i exterior. La veu humana donava una solidesa i calidesa a l'argumentació que va ser usada regularment pels dirigents polítics de totes les tendències, des de Companys fins a Montseny, i fins i tot es retransmetien conferències, mítings, etc. Hi havia programes diaris de què el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya disposava com el seu popular «quart d'hora», segons podem llegir als sumaris de Ràdio Barcelona que conservem a la biblioteca de la nostra Facultat de Ciències de la Comunicació a Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

El periodisme ha estat considerat com a font de provocació. L'exemple d'Orwell en el seu *Homenatge a Catalunya* a propòsit de *La Batalla* en els fets de Maig és ben expressiu: enlloc d'aquest diari es diu³⁹ que les columnes del POUM abandonin el front per anar a lluitar a Barcelona, tot i així les argumentacions repetitives semblen veritats.

Distribució

Ara ja no serà el mercat, els punts de venda, sinó que els partits i els sindicats assumiran la globalitat de la difusió a través de les trameses que faran fonamentalment a les seves unitats militars, quarters, oficines, etc. i, especial-

ment, al front d'Aragó. Cada divisió, cada columna rebia la premsa més afí. Així, la columna Macià-Companyes, *La Humanitat*, diari d'ERC; la Divisió 29, del POUM, *La Batalla* del mateix diari; les columnes anarquistes, *La Soli*, i les comunistes, *Treball*.⁴⁰

Es vol que els diaris circulin cap al front, i l'acció no es fa només a Barcelona per mitjà del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya que, per exemple, organitza estands de recollida a la plaça de Catalunya o edita cartells per reclamar diaris vells, sinó que també es fa a les comarques. Així, per exemple, *L'Autonomista* de Girona, amb el suport de la Unió de Dones de Catalunya i del Socors Roig de Catalunya, trametia diaris per als gironins del front.⁴¹

Sobre la difusió, caldria esmentar l'opinió de moltes persones que veuen la premsa distant, lligada al poder, limitada i, per tant, una opinió a tenir present amb reserves. L'extens i seriós diari de Joaquim Renart, representatiu d'un sector barceloní, és prou eloqüent en consideracions d'aquests tipus.⁴²

Multiplicitat de funcions

Diu Pere Pagès que el periodisme adoptarà un paper d'èpica pel fet d'assumir ideals col·lectius, valors culturals, tal com remarquen Maria Campillo i Josep Massot i Muntaner⁴³, i bàsicament el desig de curiositat davant la incertesa dels temps. La ràdio, com a informació immediata, però la premsa com a font, tot i saber les seves limitacions en relació amb la veracitat i amplitud. Es podia llegir sota un punt de vista passiu: l'absència de combats en un indrets podia fer sospitar la derrota, per tant, també es podia fer una lectura crítica segons la capacitat d'entendre-ho.

Els grans diaris barcelonins, o sigui el comunista ortodox *Treball*, el marxista heterodox *La Batalla*, l'anarquista *Solidaridad Obrera*, amb els afegitons de *La Veu de Catalunya* i *Catalunya*, el governamental *La Vanguardia*, els nacionalistes *La Publicitat*, *La Humanitat* i *Diari de Barcelona* i *Diari de Catalunya* seran els principals. *Las Noticias*, *El Noticiero Universal*, *El Diluvio* mantindran una hegemonia també per al sector sindical socialista. Diaris de matí i diaris de nit, tots amb venda al carrer i amb presència constant a les manifestacions. Barcelona publicarà diaris del Govern, d'Euskadi, de Madrid, etc., que, en retirada, faran servir les impremtes barcelonines, per exemple *Gaceta de la República* o *Euskadi* o *Frente Rojo*.

Un exemple de la riquesa i la varietat de publicacions nascudes al caliu del conflicte el trobem en les publicacions editades pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. Són les següents: *L'Avant-Garde*, *Journal du front*, *Nova Iberia* (4 edicions en català, castellà, francès i anglès), *Butlletí Especial per als Absents de la Pàtria*, *Comunicat de Premsa* (català, castellà, anglès, francès, alemany, italià, suec i esperanto), *Amic*, *Publicació Quinzenal per a l'Esplai del Soldat Català de l'Exèrcit de la República*, *Le Journal de Barcelone* –diari fet a París–, *Boletín de Información Religiosa*, *Mallorca Nova* i *Nova Galiza*. Aquest conjunt de publicacions el podem veure amb descripcions acurades en el tan útil repertori *La premsa a Barcelona*, que permet sistematitzar la varietat tipològica i la temàtica de les publicacions existents en aquell període.⁴⁴

Conclusió

El periodisme durant la Guerra Civil acomplirà una funció social de to informatiu i també política en la translació d'objectius de partits, sindicats, governs i institucions. Existeix una heterogeneïtat formal en la seva confecció i, si bé hi ha corresponsals i enviats especials, fotògrafs i pàgines il·lustrades com la de *La Vanguardia* o *Meridià* en dos exemples ben antagònics per periodicitat o influència social, no tenen una dimensió creativa notable, fora d'uns quants títols d'una altíssima qualitat. La iconografia bèl·lica, la fraseologia del lèxic de combat, el contingut sobre la Guerra inunden les pàgines dels periòdics, que van afeblint la paginació per dificultats en el subministrament de paper. Mentrestant, altres experiències creatives –periòdics murals, periòdics de trinxera, amb gestió revolucionària en alguns casos comptats– imposen també una voluntat de renovació que s'expressa en concursos de contes, en reportatges, en encàrrecs de cultura, art, literatura al servei de la revolució, que es converteixen en testimoni del conflicte social que es viu. En serien exemples *Moments*, *La Revista del Nostre Temps*, que ofereix unes il·lustracions d'escenes de la revolució al carrer en sintonia amb el que indiquem. I també *Radio Barcelona*, *Companya*, *Catalans!*, *Mi Revista*, títols ben diversos quant a contingut i ideologia que tenen nexos coincidents: una voluntat de fer causa comuna amb un ideari de lluita, un desig de treballar el disseny, aspecte que els diaris no poden assumir, i un contingut amb voluntat de renovació. El disseny de què els diaris podrien disposar,⁴⁵ l'assumeixen les publicacions.

1. Són els articles: «Apropiacions de la premsa a Catalunya durant la Guerra Civil» dins *Anàlisi*, núm. 20 (1997), p. 85-123; «Fotografía de guerra y propaganda política en el fondo fotográfico inédito del diplomático J. Lapuente» dins *Zer*, núm. 14 (2003), p. 169-188; «Periodismo de guerra: las crónicas de la guerra civil española» dins *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, núm. 11 (2005), p. 279-291; «Guerra i informació radiofònica. La programació de Ràdio Barcelona durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)» dins *Treballs de Comunicació*, núm. 19 (2005), p. 113-160; la introducció al llibre *Madrid en guerra. Crónica de la batalla de Madrid (1936-1939)*. Barcelona: Destino, 2004, p. 7-30 i «El periodisme en la guerra civil. Les entrevistes en el periodisme de la Guerra Civil» dins *Entrevista a la guerra. 100 converses: de Lluís Companys a Pau Casals (1936.1939)*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2007, p. 25-31. També les comunicacions a congressos: «El Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya: instrument propagandístic i d'agitació a la rera guarda i instrument de projecció a l'exterior» dins *La comunicació audiovisual en la història*, a V Encontre d'Historiadors de la Comunicació. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 2003, p. 631-654; i «Propaganda e ideologia en los discursos de guerra de Lluís Companys» dins *Comunicación y guerra en la historia*, en Encuentro de la Asociación de Historiadores de la Comunicación. Vigo: Universidad de Vigo, 2004, p. 737-754; i els capítols dels llibres: «El Comissariat i els altres organismes d'informació i propaganda de la República» dins *La revolució del bon gust. Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: ANC i Viena, 2007, p. 122-123; i «La premsa diària» dins *De la gran esperança a la gran ensulsiada (1930-1939)*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, dins *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, 1999, vol. 9, p. 360-363.
2. Josep M. Figueres. «Agost de 1936. Política i periodisme durant la Guerra Civil. Lluís Companys en els mitjans de comunicació escrits en la Catalunya revolucionària» dins *Treballs de Comunicació*, núm. 18 (desembre 2003), p. 65-86; del mateix autor: «Guerra i informació radiofònica. La programació de Ràdio Barcelona durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)» dins *Treballs de Comunicació*, núm. 19 (2005), p. 113-160; Rosa Franquet. *Història de la radiodifusió a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1986; del mateix autor: *Ràdio Barcelona, 70 anys d'història 1924-1994*. Barcelona: Col·legi de Periodistes i Diputació de Barcelona, 1994; del mateix autor: «Las emisoras radiofónicas en el período republicano» dins *Comunicación, cultura y política durante la II República y la guerra civil*, vol. II. Bilbao: Univ. País Vasco, 1990, p. 463-474; Teodor Garriga. *La meua vida i Ràdio Associació de Catalunya*. Barcelona: Proa, 1998; José Augusto Ventín Pereira. *La guerra de la radio (1936-1939)*. Barcelona: Mitre, 1986.
3. Josep Fontana. «Nota d'advertiment sobre la violència i grolleria en les publicacions dels anys de la guerra civil» dins *L'Esquella de la Torratxa, Guerra civil*, vol. I. Barcelona: Literatura, 1979.
4. Els esforços de la Generalitat no foren suficients per aturar la persecució, sí, però, que ho van ser per la seva minva, com detallen Fort i Cogul a la biografia del conseller de cultura (pel patrimoni) Ventura Gassol. *Un home de cor al servei de Catalunya*. Barcelona: Edhasa, 1979. Narra amb detall la posició eclesiàstica Hilari Ragner a *La pólvora i el incienso. La Iglesia y la guerra civil española*. Barcelona: Península, 2001; i sobre la persecució hi ha un bon treball recent de Jordi Albertí. *El silenci de les campanes. La persecució religiosa durant la guerra civil*. Barcelona: Proa, 2007.
5. Lluís Solà i Dach. *Dibuixos de guerra a L'Esquella de la Torratxa. Kalders i Tísner*. Barcelona: La Campana, 1991.
6. Els articles de Peiró, publicats en un llibre i reeditats fa pocs anys per l'Ajuntament de Mataró, són una de les millors mostres d'ineficàcia política però de denúncia moral. L'article que dóna títol al llibre, *Perill a la rera guarda*, l'hem vist reproduït a diversos diaris, era la sorda protesta contra la persecució. Es podia reproduir atès que era simplement donar veu a un dirigent anarquista respectat tot i que pels grups d'acció no tant. *La Vanguardia*, quan apareix el llibre amb la selecció d'articles, l'anuncia a primera pàgina. Més informació a Josep M. Figueres. «Joan Peiró i Belis. L'ètica de l'anarquisme responsable» dins *Entrevista a la guerra*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2007, p. 155-177.
7. Arxiu Nacional de Catalunya. *Cartells de la República i de la Guerra civil*. Sant Cugat del Vallès, 1986; Biblioteca Nacional. *Catálogo de carteles de la República y de la Guerra civil española*.

Madrid: Ministerio de cultura, 1990; Jordi Carulla. *La Guerra Civil en 2000 carteles: República-Guerra Civil-Posguerra*. Barcelona: Postermil, 1997, 2 vols.; Carles Fontserè. *Memòries d'un cartellista català (1931-1939)*. Barcelona: Pòrtic, 1995; C. Grimau. *El cartel republicano en la Guerra Civil*. Madrid: Cuadernos de Arte Cátedra, 1979. Jaume Miravittles; Josep Termes; Carles Fontserè. *Carteles de la República y de la guerra civil*. Barcelona: La Gaya Ciencia, 1978.

8. *El Dia* (1929-1938) Manresa; *L'Acció* (1933-1938), Terrassa; *El Poble* (1937-1938), Tortosa; *Llibertat* (1936-1938) Tarragona; *L'Autonomista* (1920-1939) Girona; *Ultima Hora* (1935-1938) Barcelona; *La Rambla* (1936-1939, des del 1937 del PSUC) Barcelona i *La Humanitat* (1931-1939) Barcelona. Dades del nostre cens al treball «Apropiacions...», p. 119.

9. Rosa Álvarez; Ramon Sala. *El cine en la zona nacional 1936-1939*. Bilbao: Ediciones Mejajero, 2000. J. M. Caparrós Lera. *El cine republicano español 1931-1939*. Barcelona: Dopesa, 1977; del mateix autor: *Arte y política en el cine de la República (1931-1939)*. Barcelona: UB, 1981; del mateix autor: «El Comitè de Cinema y Laya Films, organismos de propaganda de la Generalitat de Catalunya (1932-1939)» dins *Comunicación, cultura y política durante la II República y la guerra civil*, vol. II. Bilbao: Univ. País Vasco, 1990, p. 487-492.

Magí Crusells. *La guerra civil española: cine y propaganda*. Barcelona: Ariel, 2000; del mateix autor: «Infraestructures del cinema de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra civil: *Espanya al dia*» dins *Cinematògraf*, núm. 2 (1995), p. 45-56; del mateix autor: *Las Brigadas Internacionales en la pantalla*. Ciudad Real: Universidad de Castilla la Mancha, 2003; DD AA. *La guerra civil en las pantallas*. Madrid: Cátedra; DD AA. *Imagen, memoria y fascinación. Notas sobre el documental en España*. Madrid: Ocho y medio, 2001; DD AA. «Guerra, cinema i societat» dins *Film historia*, vol. III, núm. 1-2 (1993). Barcelona: UB; Román Gubern. *1936-1939: La guerra de España en la pantalla*. Madrid: FilMOTECA Española, 1986; M. A. Paz; Julio Montero. *Historia y cine. Realidad, ficción y propaganda*. Madrid: Editorial Complutense, 1995; del mateix autor: *Creando la realidad. El cine informativo, 1895-1945*. Barcelona: Ariel, 1999, cap. 7, p. 227-278; Ramon Sala Noguer. *El cine en la España republicana durante la guerra civil (1936-1939)*. Bilbao: Mensajero, 1993.

10. Albert Balcells. «Agustí Centelles i el seu temps. Els orígens d'un reporter gràfic» dins *Agustí Centelles. fotoperiodista (1909-1985)*. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1991, p. 29-42.

David Bansells. «Fotògrafs per a la història» dins *La guerra civil española. Fotògrafs per a la història*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2001, p. 10-17.

Jordi Berrio. «El fotoperiodisme en la guerra civil espanyola. El document humà i social d'una tragèdia» dins *La guerra civil española. Fotògrafs per a la història*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2001, p. 18-28; Robert Capa. *Cara a cara. Fotografías de Robert Capa sobre la guerra civil española*. Madrid: Ministerio de Educación, 1999; del mateix autor (edició de Richard Whelan): *The Definitive collection*. London: Phaidon, 2001; del mateix autor: *Robert Capa: retrospectiva. 1932-1954*. Barcelona: Fundación Caja de Pensiones, 1989; del mateix autor (introducció Jean Lacouture): *Robert Capa*. Evreux: Centre National de la photographie, 1992; DD AA. *La guerra civil española. Fotògrafs per a la història*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2001; DD AA. *El fotoperiodisme a Catalunya (1885-1976)*. Barcelona: Col·legi de Periodistes, 1990; DD AA. *Agustí Centelles. fotoperiodista (1909-1985)*. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1991; DD AA. [Biennal de Venècia]. *Fotografía e información de guerra. España 1936-1939*. Barcelona: Gustavo Gili, 1977; Josep M. Figueres. «Fotografía de guerra y propaganda política en el fondo fotográfico inédito del diplomático J. Lapuente» dins *Zer* (maig 2003), p. 169-188; M. A. Gozalo. «La fotografía como compromiso» dins *Imágenes inéditas de la guerra civil (1936-1939)*. Madrid: Agencia EFE, 2002; Gabriel Jackson; Agustí Centelles. *Catalunya republicana i revolucionària 1931-1939*. Barcelona: Grijalbo, 1982; Alex Kershaw. *Sangre y champán. La vida y la época de Robert Capa*. Barcelona: Debate, 2003; Jerald Green. «Agustí Centelles: la forja d'un periodista gràfic» dins *Agustí Centelles fotoperiodista (1909-1985)*. Barcelona: Caixa de Catalunya, 1991, p. 17-26; Lolo Rico. *Fotógrafo de guerra. España. 1936-1939*. Hondarribia: Argitaletze Hiru, 2000.

11. Pedro Luis Angosto Velez. *Sueño y pesadilla del republicanismo español. Carlos Esplá: una biografía política*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2001; Josep M. Bernils. «Jaume Miravittles, comissari de Propaganda de la Generalitat (1936-1939)» dins *Revista de Girona*, núm. 187 (1998), p. 38-43; DD

- AA. *Propaganda en guerra*. Salamanca: Consorcio Salamanca, 2002; Josep M. Figueres. «El Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya: instrument propagandístic i d'agitació a la reraguarda i instrument de projecció a l'exterior» dins *La comunicació audiovisual en la història*, dins *Actes del V Encontre d' Historiadors de la Comunicació*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 2003, p. 631-654; Jorge Luis Marzo. *Rendeix-te*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània, 1998; Ricard Martí. *En campanya. Les targetes postals de la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Salvatella, 2000; Jaume Miravittles. *Episodis de la guerra civil espanyola*. Barcelona: Pòrtic, 1972; del mateix autor: *Gent que he conegut*. Barcelona: Destino, 1980; del mateix autor: *Més gent que he conegut*, Barcelona: Destino, 1981; del mateix autor: «Introducció» dins *Fotografia e informació de guerra*. Barcelona: Gustavo Gili, 1977, p. 7-16; del mateix autor: *Catalans a Madrid: impressions de viatge*. Barcelona: Forja, 1938, [nova ed. Barcelona: Parsifal, 1998]; Rafael Pascuet; Enric Pujol [dir.]. *La revolució del bon gust. Jaume Miravittles i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: ANC, Viena Edicions, Ajuntament de Figueres, 2006; Alejandro Pizarroso. *Historia de la propaganda*. Madrid: Eudema, 1990; del mateix autor: «La propaganda durante la guerra civil: Aproximación al estado de la cuestión» dins *Del periódico a la Sociedad de la Información*, vol. I. Madrid: España Nuevo Milenio, 2002, p. 353-371; Francesc Poblet. «El Comissariat de Propaganda» i «Laia Films, molt més que cinema de guerra» dins *La guerra civil a Catalunya (1939-1939)*, vol. I. Barcelona: Edicions 62, 2004, p. 243-237.
12. Maria Campillo. *Contes de guerra i revolució (1936-1939)*. Barcelona: Laia, 1982, 2 vols.
13. Disposem de les sèries *Quinze articles*. Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 1938; reproduït conjuntament amb *Viatge a la URSS*. Barcelona: Edicions 62-Orbis, 1985; *49 articles*, Barcelona: Pòrtic, 1970 i, especialment, *La guerra que han provocat. Selecció d' articles sobre la guerra civil espanyola*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
14. Recopilades i editades per Josep Faulí a *L' accent de Barcelona. 1938. Malgrat els bombardeigs*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
15. A cura de Víctor Castells, Barcelona: Forja, 1938 i 2a ed. Barcelona: Parsifal, 1998.
16. Andreu Avel·lí Artís. «Sempronio». *L' accent de Barcelona 1938* (edició de Josep Faulí). Barcelona: Edicions 62, 1985; Mauro Bajatierra. *Crónicas del frente de Madrid. La guerra en las trincheras de Madrid. Crónicas de la lucha, de Mauro Bajatierra, publicadas en el diario CNT de Madrid, Barcelona, Oficinas de Propaganda y Prensa, CNT. Comité nacional, 1937; Crónicas de la guerra: recopilación de artículos periodísticos*. València: Subsecretaría de Propaganda, 1937; Agustí «Gaziel» Calvet. *Història de La Vanguardia*. París: Edicions Catalanes de París, 1971 [nova ed. a Empúries]; Maria Campillo; Esther Centelles. *La premsa a Barcelona (1936-1939)*. Barcelona: La Gaya Ciència, 1979; Lluís Capdevila. *Diari de guerra*. Barcelona: ed. autor, 1938; Esther Centelles; Maria Campillo. *La premsa de Barcelona a la guerra civil*. Barcelona: La Gaya Ciència; F. Ferrari Billoch. *Mallorca contra los rojos. Fracaso de los desembarcos marxistas en la isla*. Palma de Mallorca: Imp. de Amengual y Muntaner, 1936; Josep M. Figueres. «Apropiacions de la premsa a Catalunya durant la Guerra Civil» dins *Anàlisi*, núm. 20 (1997), p. 85-123; del mateix autor: *12 periodistes dels anys trenta* [Recopilació d'entrevistes]. Barcelona: Col·legi de Periodistes, 1994; del mateix autor: «Periodismo de guerra: las crónicas de la guerra civil española» dins *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, núm. 11 (2005), p. 279-291; del mateix autor: *Madrid en guerra. Crónica de la batalla de Madrid (1936-1939)*. Barcelona: Destino, 2004, p. 7-30; del mateix autor: *Entrevista a la guerra. 100 converses: de Lluís Companys a Pau Casals (1936-1939)*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres, 2007, p. 25-31; Luis de Galinsoga. *Del Bidasoa al Danubio bajo el pabellón del Reich*. Madrid: Ediciones España, 1940; J. L. Gómez Mompert; Enric Marín. «Les transformacions de la premsa catalana de la República a la Guerra» dins *Comunicación, cultura y política durante la II República y la guerra civil*, vol II. Bilbao: Univ. País Vasco, 1990, p. 197-220; Quirze Grifell. *Anna Murià, àlbum de records*. Argentona: L'Aixernador, 1992; Eduardo de Guzmán. *Historias de la Prensa*. Madrid: Penthalon, 1982. També vegeu l'entrevista en la col·lecció «La Guerra civil» de *Historia 16*, núm. 23, p. 119-124 i el programa especial sobre premsa i guerra a «La víspera de nuestro tiempo», Madrid: TVE; Julio Moreno Dávila. *Frente a Madrid (reportajes)*. Zaragoza: Editorial

- Imperio, 1937; Mirta Núñez Díaz-Balart. *La prensa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española (1936-1939)*. Madrid: Ediciones de la Torre, 1992; Ortiz de Villajos. *De Sevilla a Madrid. Ruta libertadora de la columna Castejón*. Granada: Prieto, 1937; Joan Peiró. *Perill a la rera-guarda*. Mataró-Barcelona: Patronat Municipal de Cultura (2a ed. Pere Gabriel. Editorial Altafulla, 1987); Antoni Rovira i Virgili. «La guerra que han provocat» dins *Selecció d'articles sobre la guerra civil espanyola*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; Carles Singla. «L'Agrupació Professional de Periodistes (UGT) durant la Guerra Civil: dades sobre professionals i mitjans de comunicació» dins *Treballs de Comunicació*, núm. 13 i 14 (2000), p. 137-154.
- Víctor Ruiz Albéniz. «El Tebib Arrumí» dins *Campañas del Jarama y el Tajuna*. Valladolid: Santarén, 1938. (Crónicas de El Tebib Arrumi; 2).
- Del mateix autor: *La Conquista de Vizcaya (abril-junio 1937)*. Valladolid: Santarén, 1938. (Crónicas de El Tebib Arrumi; 3).
- Del mateix autor: *Pérdida y reconquista de Teruel: batalla del Alfambra: noviembre del 37 a febrero del 38*. Madrid: Ediciones Españolas, 1939. (Crónicas de El Tebib Arrumi; 6); del mateix autor: *El Cerco de Madrid*, Valladolid: Santarén, 1938. (Crónicas de El Tebib Arrumi; 1); Ramon Vinyes. *Talaia. Escolis publicats a Meridià, 1938-1939* (edició Jordi Lladó). Berga: L'Albi & Faig, 2005.
17. París: Ruedo Ibérico, 1975 (traduït al castellà el 1977).
18. Molt interessant de Nicholas Rankin. *Crónica desde Guernica. George Steer, corresponsal de guerra*. Madrid: Siglo XXI, 2005.
19. Paul Preston. *Idealistes sota les bales. Històries de la guerra civil*. Barcelona: Proa, 2007.
20. Alejandro Pizarroso Quintero. «La propaganda durante la guerra civil. Aproximación al estado de la cuestión», vol. II. Madrid: España Nuevo Milenio, 2002, p. 352-371 i «La propaganda, arma de guerra en España (1936-1939)» dins *Propaganda en guerra*. Salamanca: Consorcio Salamanca, 2002, p. 11-30.
21. Amb treballs dedicats a literatura i propaganda (J. A. Pérez Bowie), propaganda (M. Núñez Díaz-Balart), art (M. A. Gamonal), ràdio (C. Garitaonandía), cinema (R. Gubern), fotografia (A. Pantoja).
22. Hi ha dues publicacions que apareixen i moren el mateix 1937. Són *Gerona CNT* i *Superación* (Sabadell) les dues de la CNT i en castellà.
23. Domènec Pastor Petit a *Traïdors a Catalunya. la cinquena columna (1936-1939)*. Barcelona: Base, 2006, defineix la censura com «mal enfocada, insuficient o mancada de centralització, la premsa es constituï en un vestíssim i gratuït camp d'informacions secretes. L'enemic podia, fins a l'11 de maig de 1937, de la simple lectura, conèixer qüestions com les següents: detalls sobre les indústries de guerra, problemes interns com: desunió política, crisis governamentals, lluites de partits, incapacitat de frenar el terror dels incontrolats, impotència de les forces d'ordre Públic de la Generalitat, confessió de la fam, mal humor, pessimisme i desconfiança, arribada de vaixells de l'estranger amb queviures o armes, etc.» p. 85.
24. En acabar la reunió de directors de diaris de Barcelona, convocada per l'autoritat militar, es mana que aquest dia 25 és el darrer d'aparició de periòdics, Barcelona serà «ciutat oberta» i així, sense resistència «el Llobregat no serà el Manzanares», tema al qual al·ludia la portada d'aquest dia. Era el número 23.357 del 25 de gener de 1939, explica Joan Sariol Badia a «Important reunió a la casa de *La Vanguardia*» dins *Petita història de la Guerra civil. Vint-i-tres testimonis informen*. Barcelona: Dopesa, 1977, p. 151-153.
25. La sorda protesta era la nota en un cos gros o bé el canvi: «Aquest número ha estat passat per la censura» com a connotació de crítica. *L'Autonomista* escriu: «Aquest número ha estat visat per la prèvia censura».
26. Manuel Cruells. *La societat catalana durant la guerra civil. Crònica d'un periodista polític*. Barcelona: Edhasa, 1978, p. 134, 186.
27. M. Cruells. *Op. cit.*, p. 225.
28. Josep Carner i Ribalta explica com la recaptació de les 140 sales de cinema existents a Barcelona era de mig milió de pessetes brutes setmanals, en sis mesos la recaptació fou de tretze milions i les despeses de, aproximadament, cinc milions. El seu report acaba: «El destí dels ingressos del Comitè Económico de Cines s'ignora. La col·lectivitat no en rep cap benefici. No beneficien ni la

- Banca, pel fet que no ingressen en cap compte corrent». Aquestes denúncies, elevades formalment al Govern de la Generalitat, naturalment, eren una declaració greu. En un període en què la gent no s'atrevia a portar corbata o capell, la meua imprudència era una invitació a «un passeig a l'Arrabassada». Les pistoles dels meus «amics» del «Comité Económico» no trigaren a indicar-me que no em restava altre camí que el de la frontera. «En arribar a París...» dins *De Balaguer a Nova-York passant per Moscou i Prats de Molló. Memòries*. París: Edicions Catalanes de París, 1972, p. 174. El cas de Carner, que va escriure a París els records dels primers mesos (*Flames al vent. Anecdolari 1936*) no és excepcional, els exiliats, de Ventura Gassol a Carrasco Formiguera, marxen, sigui a França o Euskadi.
29. Una bibliografia sobre materials biogràfics a Josep M. Figueres. *Materials d'història de la premsa a Catalunya (segles XIX i XX)*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès): Servei de Publicacions de la UAB, 1995, p. 49-57, 2a ed. 2002 i dades genèriques dels periodistes de l'època a J. M. Figueres. *12 periodistes dels anys trenta*. Barcelona: Col·legi de Periodistes, 1994.
30. Josep M. Lladó. «Dos anys i mig de patiment», *Premsa i guerra civil* dins *Annals del Periodisme català*, núm. 10 (1987), p. 12-17.
31. Marià Rubió i Tudurí. «A la direcció de *La Humanitat*»; «La meua destitució de *La Humanitat*» dins *Barcelona 1936-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 199-203; 271-275. Durant un dinar entre Negrín i Companys s'acordà aquesta destitució segons *Le Temps* (30 març 1938), citat per J. Massot en aquesta obra.
32. Josep M. Casasús. «L'ensulsiada (1936-1939)» dins *Periodisme català que ha fet història Barcelona*. Proa, 1996, p. 361-405. Altres periodistes, d'una molt àmplia nòmina, que escriuen en català, que s'hi hagueren pogut incloure, serien autors amb constància, i sovint amb columnes habituals com ara Manuel Cruells («Moments», *Diari de Barcelona*), Josep M. Francès («Bengales de guerra», *La Humanitat*), Anna Murià (*Diari de Barcelona*), Lluís Capdevila («Del front de guerra», *La Humanitat*), Agustí Cabruja («Postal de guerra», *L'Autonomista*), M. Rubió i Tudurí (*La Humanitat*), etc.
33. V. Riera i Llorca. «Un primer número improvisat», *Capçalera*, núm. 4 (juliol-agost 1989).
34. Susanna Tavera. *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*. Barcelona: Diputació de Barcelona i Col·legi de Periodistes de Catalunya, 1992.
35. Seguim els altres treballs nostrats citats a la primera nota i de Jaume Guillamet. «Premsa de guerra i de revolució» dins *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*. Barcelona: La Campana, 1994, p. 154-160. A l'Estat, el periodisme ha estat poc estudiat tret de monografies sobre la premsa diària com ara de l'ABC o de la premsa literària. En aquest sentit, han estat ben estudiades províncies com Alacant, Toledo i Granada mentre que a Catalunya, les temàtiques que han destacat són el cinema, la fotografia i el cartell. La premsa de trinxera ha estat una molt bona tesi doctoral de Mirta Núñez mentre que les incautacions de Madrid encara és inèdita, tot i ser consultable a internet.
36. Lluís Costa. «El diari al servei de la guerra» dins *El Autonomista. El diari dels Rahola*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2000, p. 183-198.
37. Josep Lluís Gómez-Mompart; Enric Marín. «Les transformacions de la premsa catalana de la República a la Guerra» dins *Comunicación, cultura y política durante la II República y la guerra civil*, vol. II. Bilbao: Herriko Unibertsitatea, 1990, p. 197-219 (ref. p. 218).
38. Víctor Alba. *Sísif i el seu temps. I. Costa Avall*. Barcelona: Laertes, 1990, p. 203.
39. George Orwell. *Homenatge a Catalunya. Un testimoni sobre la revolució espanyola*. Barcelona: Ariel, 1969, p. 152 i ss.
40. Al front es llegia, però els corresponsals no podien fer la seva feina. Ho explica detingudament Emili Granier-Barrera. *Una vida plena. Memòries d'un periodista, abans i després de la guerra*. Barcelona: Hacer, 1994, quan reproduïx l'article que publica als *Annals del Periodisme Català*, 12 (1987) i escriu: «*Treball* em va enviar com a corresposnal al front (...) allò era el caos... Com que la meua presència al front no es justificava si no podia dir res al diari, després de publicar ben poca cosa me'n vaig tornar. Era un primer fracàs.», p. 141.

41. «Diàriament, són molts els exemplars que són tramesos als amics incorporats, però aquesta feina no ens correspon solament a nosaltres, cal que tot el poble ens hi ajudi enviant els diaris, una vegada llegits, als amics o coneguts que els estan esperant amb veritable deler.». Lluís Costa. *Op. cit.*, p. 190.
42. Joaquim Renart. *Diari 1918-1961*, vol. VI: 1936-1939. Barcelona: Proa, 2003. Les gairebé sis-centes pàgines són farcides de sincers i eloqüents comentaris que palesen l'opinió del ciutadà silencios i reservat per les circumstàncies.
43. Maria Campillo. *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial, 1994; i de J. Massot la biografia *Antoni M. Sbert. Agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
44. Maria Campillo i Esther Centelles, a *La premsa a Barcelona (1936-1939)*, fixen una relació de publicacions de les quals destaquem només els setmanaris dels quals n'esmenten 32, meitat en català, meitat en castellà i el predomini de la premsa política amb bona representació de la humorística, infantil i literària: *Abril; Ara!!; Catalans!, El Combate. Semanario Republicano Federal; Companya. Revista de la dona; Curiositats de Catalunya; L'Esquella de la Torratxa; Fructidor. Setmanari adherit al Partit Republicà d'Esquerra; L'Insurgent. Setmanari d'orientació nacionalista; Juliol. Periòdic de la joventut; Joventud Comunista. Organo central de la JCI; Joventud Obrera. Organo de la JCI; El Magisteri Català; Meridià. Setmanari de literatura, art i política; Mirador. Setmanari de literatura, art i política; El Miliciano Rojo. PSU-UGT; Moments. La revista del nostre temps; Pagesia. Publicació setmanal; Papitu; En Patufet; Pionero Rojo. Semanario de los niños obreros y campesinos; Pocholo. Semanario infantil ilustrado; Popular Film; Ràdio Barcelona; Reconquista. Semanario de los evacuados de Euzkadi y del norte; Som!! Portaveu de les Joventuts del Partit Estat Català; Tierra y Libertad. Semanario Anarquista; Trincheras, Semanario del Soldado; Umbral. Semanario Gráfico; La Vida Literària a Catalunya. Gasetta setmanal radiada de la Institució de les Lletres Catalana; La Voz del Campo; La Voz del Pueblo; Yo. Semanario infantil. No considerem els butlletins governamentals ni publicacions similars.*
45. Pot contemplar-se una esplèndida i variada antologia de capçaleres al llibre, catàleg de l'exposició homònima: «Revistes y guerra (1936-1939)». Madrid: Museu Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 2007.